VLADIMÍR PROCHÁZKA

A KATONA VÁLASZÚTON?

Úgy tartják - és ezt bizonyítja a színház egész története -, hogy az igazán jó színtársulatnak legalább hét évre van szüksége programja beteljesítéséhez - ennyi idő alatt mondhatja el, ami mondandója volt. Addigra az eredeti program általában kimerül, megalkotói elfáradtak, a színháznak pedig vagy új tervet, új programot kell kínálnia - vagy jobb, ha feloszlik. Legalábbis ez volna az eszményi helyzet. Csakhogy többnyire egy harmadik eset-tel találkozunk: a színház lecsiszolja a maga éles körvonalait, és lágyan tovább hajózik a középszerűségbe.

A budapesti Katona József Színház válaszúthoz közeledik: alighanem közel az idő, amikor el kell döntenie: hogyan tovább? 1981-ben történt megalakulásakor a színház szenzációt keltett. Megszületése valóban sajátos és szocialista rendszerhez képest merőben atipikus volt. Két fiatal rendező, Székely Gábor és Zsámbéki Gábor nagy sikereket ért el vidéken. Ezután felhozták őket a magyar Nemzeti Színházhoz, ahonnan aztán kiszorították őket - viszont szabad kezet kaptak egy saját társulat létrehozásához.

A társulat, miután letelepedett a Petőfi Sándor utcai, frissen renovált épületben, magas színvonalon kezdett, s egyszersmind a szerencse is mellé szegődött. Egy éven belül Budapest legsikeresebb együttese lett. Három év múltán elkezdtek külföldön is játszani. Mára a Katona az ismertebb és legjobb európai színházi együttesek között foglal helyet.

A repertoár felépítése

Az új színház kezdettől fogva a modern magyar és külföldi drámát állította műsora középpontjába. Másfelől viszont az alapítók és vezető művészek koncepcióját a legközvetlenebbül a klasszikus dráma iránti tiszteletük tükrözte. Székely és Zsámbéki, akiknek temperamentuma alapvetően eltérő, de művészi meggyőződésükben igen sok a hasonlóság, a nyolcvanas évek közepén, a szocialista Közép-Európában élő emberek érzésvilágával közelítettek a klasszikusokhoz. A szóban forgó régió valósága és problémái egyre groteszkebbé, egyre ellentmondásosabbá váltak. Csehov, Bulgakov, Molière vagy Shakespeare drámáit a színház azzal a tudattal tolmácsolta, hogy ezek a művek a maguk korában rendkívül aktuálisak voltak. Az előadások kifejezték azokat az általános emberi problémákat, melyeknek a szóban forgó művek a maguk halhatatlanságát köszönhetik, de egyszersmind aktuális témákkal is konfrontálódtak.

Mindkét rendező a maga munkásságában ezt az aktuális relevanciát domborította ki. Eközben nemcsak az esemény relevanciáját húzták alá, hanem mély esztétikai és filozófiai felhangokat is megpendítettek. Korántsem törekedtek holmi allegorikus ábrázolásmódra, hanem a demonstráció közvetlen módját választották; szimbolikusan is, betű szerinti értelemben is mai jelmezbe öltöztették a klasszikus drámákat. Csehov A manójának, Bulgakov Menekülésének, Shakespeare Coriolanusának vagy Strindberg Az apájának előadása mind a nyolcvanas évek magyar valóságát tükrözte. Ugyanezzel a megközelítéssel találkozhattunk Csehov *Három* nővérének vagy Canetti Esküvőjének előadásában is; az előbbit Ascher Tamás, az utóbbit Vladimir Strnisko rendezte, mindkettő mint vendég. A tendencia 1987-ben érte el csúcspontját, Gogol *A revizor*ában, amelyet Zsámbéki Gábor vitt színre.

Ami nem működik, tökéletesen szuperál

Ebben az előadásban Gogol figurái kortársaink, és nem csupán szellemi értelemben. A színpadkép csörömpölő vaselemekből készült, fémrekeszei sportolók öltözőjére emlékeztetnek. A stilizált jelmezek a mai viseletet idézik, a hivatalnokok viselkedése pedig egy tipikus kerületi pártbizottságra emlékeztet. A polgármesterné hajszárítót használ, és a modern parvenük provokatív ízléstelenségével öltözködik.

Az egész előadáson végig vonul az erős ellentmondás a legtöbb szereplő csillogó művisége és könnyed fellépése, illetve tetteik könyörtelen és rideg célszerűsége között.

A revizorhíres befejezése új motívumot kínált Zsámbéki számára. A záró mozzanatot: Hlesztakov levelének felolvasását a háttérből figyeli egy elegáns, modern kinézetű férfi, akiről kiderül: ő az igazi revizor. Megjelenése azonban csak pillanatnyi riadalmat kelt a hivatalnokok között, azután gyorsan reagálnak. A tanfelügyelő a liftbe invitálja az igazi revizort - abba a liftbe, amely az előadás során többször is lerobbant. Aztán becsukja a liftajtót, és megnyom egy gombot. A lift lezuhan - a revizort sikerült eltenni az útból.

Ez a befejezés nem felel meg a Gogolénak, és ellentmond a mű eredeti gondolatiságának is, és mégis: olyan aktualitással ruházza fel a jól ismert drámát, amely a klasszikusok modern előadásaiból általában hiányzik. Adott esetben az előadás röviden nyugtázza a tényt, miszerint a nem működő dolgok fegyverré válhatnak azok kezében, akik nemcsak e tárgyak, hanem az egész társadalmi rendszer csődjéért felelősek. A rendezés sugallata szerint a működőképtelenség az a princípium, amely biztosítja a működésképtelen rendszer hatalmát.

Külföldi hírnév, házi zűrzavar

Zsámbéki rendezése óriási sikert aratott. És aztán, másfél évvel *A revizor* Katona József színházbeli bemutatója után a magyar társadalomra rátelepedett tragikomikus rendszer megbukott. Csak akiknek egy ilyen rendszer szorításában kellett színházat csinálniok, azok tudják, hogy minden groteszk akadálya ellenére, előnyöket is kínált. A jó színháznak tudniillik volt egy erős ellenfele, amellyel csatázhatott, és ez a küzdelem vonzotta a közönséget; nem azért, mert közvetlen politikai támadásokat akart látni (ezek amúgy sem színházba valók), hanem mert rejtett üzenetekre bukkanhatott, és bizonyságot kaphatott az alapvető emberi etikai és erkölcsi törvények érvényességéről. S ez a lehetőség az elnyomás korszakaiban még hősi pátosszal is telítődhetett.

Manapság a korábbi szocialista országokban a színház elveszítette ezeket a világos célokat, mert az ellenség már sokkal kevésbé látható és nyilvánvaló.

A Katona József Színház alkotói ereje a nyolcvanas és a kilencvenes évtized fordulóján érte el csúcspontját. Erős, jól kiegyensúlyozott együttese volt, jól elgondolt műsora, briliáns stílusa és eredeti megközelítési módja. A színház tudta, miképpen tegyen fel okos kérdéseket; leleményesen, kifinomultan és eredményesen talált rá korunk jellegzetes témáira. És mégis: a Katona legújabb produkcióiban nem is annyira látom, mint inkább sejtem egy bizonyos kifáradás jeleit. A társulat munkásságát továbbra is a legnagyobb elismerés kíséri odahaza, és még inkább külföldön. Csak 1990-ben felléptek Venezuelában, Kolumbiában, az Egyesült Államokban, Angliában, Hollandiában, és két héten át megtöltötték az Odéon színházat Párizsban. És mégis, bizonyos belső nézeteltérések mellett (Székely Gábor és a sztár-színész, Cserhalmi György például kivált az együttesből) mostanára külső, politikai és társadalmi bonyodalmak is fellépnek. A Katona József Színház is ugyanazokkal a problémákkal találja szembe magát, mint minden színház a korábbi szocialista országokban: a közönséget izgalmas új fejlemények és az információk valóságos áradata vonják el a színháztól. Amellett a nehezedő gazdasági körülmények is gyakran veszik el a valóságos vagy potenciális nézők kedvét a jegyvásárlástól.

A Katona József Színház valamennyi újabb produkciója (Molière *Mizantrópja,* Shakespeare Vízkeresztje, Wedekind *Luluja* vagy Csehov Plat*onovja)* - semmi kétség - továbbra is a legmagasabb művészi minőséget képviseli. Mindazon-által észlelhető bizonyos erőfeszítés a múlt nagy korszakainak visszahozatalára, és a színháznak mintha elvonná figyelmét az aktuális közéleti problémákról a növekvő intellektualizmus és a saját belső ügyeibe való elmélyedés. A Katona József Színház válaszúthoz közeledik...

Fordította: Szántó Judit

A neves cseh színházi szakember. a Činoherní Klub dramaturgja a Ljubljanában megjelenő Euromaske - The European Theatre Quarterly című folyóirat 1991. tavaszi számában jelentette meg cikkét